

Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa

Tutkimus suomen vanhoista murteista

MILJA VÄÄNÄNEN

Väitöksenalkajaisitelmä Turun yliopistossa 9. joulukuuta 2016

Väitöskirjani käsittelee yksikön ensimmäisen persoonan subjektin ilmaisemista puhutussa kielessä. Subjektin ilmaisemisella tarkoitan valintaa ilmisubjektin ja ilmi-subjektittomuuden välillä. Yksikön ensimmäisessä ja toisessa persoonassa subjekti-pronominin käyttö on ainakin periaatteessa valinnaista, koska subjektin tarkoite käy ilmi verbin persoonapäätteestä. Ilmisubjektin tapauksessa subjektilla on siis kaksinkertainen merkintä – sekä pronomini että verbin persoonapäätte – mutta ilmi-subjektittomissa lauseissa merkintä on yksinkertainen: pelkkä persoonapäätte. Referentiaalisesti lauseet ovat samanarvoisia, eli ne muodostavat samanlaisen viittaussuhteen.

Väitöskirjaa tekevä saa mahdollisuuksia kertoa tutkimusaiheestaan paitsi tieteellisissä yhteyksissä myös epävirallisemmin kaikenlaiselle yleisölle, myös ei-kielitieteelliselle kuulijakunnalle. Tutkimuskohteestani kertoessani olen yleensä maininnut, että puhutussa kielessä on hyvin tavallista käyttää paljonkin subjektina toimivaa persoonapronominia. Tämä havainto on tehty jo aiemmissa tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu nykypuhekieltä tai keskusteluja (Lappalainen 2004; Helasvuo 2014). Arkisessa kielenkäytössä on siis yleistä, että puhuja saattaa toistaa pronominin lähes jokaisessa lauseessa, mikä ei kuitenkaan puheessa ole millään tavoin tunnusmerkistä tai poikkeuksellista (esim. 1).

- (1) kyl **mä** 'välisten ko **mä** 'tual nykyi 'Laitilas kulkesi / **mä** näin 'kaune huane **mä** ajatteli et jost 'mullaki olis tommonen 'kaunis. 'mikä "hätäst muu olis olak ko **mä** olisin tämmönen "terve taik "tol taval et_e "mnä ol 'mittä / mitä

'mä ny "huali / vaik mä "hamppatone ole / "puhekin käy huanoste mut siit mittä "väli ol. (LaX Kalanti: 45.)

Toisinaan olen saanut kuulla yleisöltäni arveluja, että *minä*-pronominin taaja käyttäminen liittyisi jotenkin nykyihmisten minäkeskeisyyteen – siis että ihmisillä olisi jatkuva tarve tuoda itseään korostetusti esiin, myös kielellisesti. Ajatus minäkeskeisyydestä onkin hyvin ymmärrettävä, koska kirjoitetussa yleiskielessä on tapana jättää subjektipronomini pois, ellei konteksti erityisesti vaadi sen käyttämistä (esim. 2).

- (2) Kun **kuljin** kerran Laitilassa, **näin** kauniita taloja. **Ajattelin**, että olisipa minullakin tuollainen kaunis – –.

Kielioppaissa annettiin ainakin aiempina vuosikymmeninä subjektipronominin käytöstä myös normatiivisia ohjeita, joiden mukaan pronominin ilmipaneminen on paitsi redundanttia myös kartettavaa vieraiden kielten vaikutusta (esim. Saarimaa 1947: 221; ks. myös Hakulinen 1979: 554). Monissa kielissähan ilmisubjekti on välttämätön lauseenjäsen myös ensimmäisessä ja toisessa persoonassa toisin kuin suomessa. Subjektipronomini ei kuitenkaan puheessa ole tarpeeton, vaan sen käyttö on useimmille puhujille pikemminkin tunnusmerkitön tapa viitata itseensä. Tutkimukseni tavoitteena on tuoda näkyviksi niitä syitä, jotka vaikuttavat subjektin ilmaisutavan vaihtelun taustalla. Menetelmällisenä perustana on ilmisubjektillisten ja ilmi-subjektittomien tapausten systemaattinen analyysi, joka on toteutettu yhdistämällä sekä kvantitatiivista että kvalitatiivista tutkimusta.

Pelkästään nykyaikaan liittyvästä ilmiöstä ei subjektipronominin käytön yleisyydessä myöskään ole kyse. Edellä esitetyn esimerkin 2 puhuja on syntynyt vuonna 1886, ja häntä on haastateltu vuonna 1966, jolloin hän oli 80-vuotias. Tutkimukseni kohdistuu suomen vanhoihin murteisiin, ja olen käyttänyt aineistonani Turun yliopiston Lauseopin arkiston murrekorpusta. Tutkimukseni edustaa uudenlaista näkökulmaa murteiden tutkimukseen, koska äänne- ja muotopiirteitä on murteista tutkittu runsaasti, mutta vähemmän on selvitetty lauserakenteiden alueellista vaihtelua. Väitöskirjani perustuu laajaan ja järjestelmällisesti luokiteltuun murreaineistoon, josta tutkin systemaattisesti ennen tutkimatonta ilmiötä. Tavoitteeni on siten täydentää myös tietämystä murteiden tyypillisestä lauserakenteesta.

Havaintoni osoittavat, että vanhoissa murteissakin on tavallisempaa käyttää yksikön ensimmäisen persoonan viittauksissa subjektipronominia kuin olla käyttämättä. Murteiden välisessä vertailussa tuli kuitenkin esiin kiintoisa poikkeus: pohjoissavolaisten murteiden puhujat käyttivät tilastollisesti tarkastellen pronominia vähemmän kuin muita murteita puhuvat. Monissa murteissa – kuten huolettomassa puheessa muutenkin – sananloppuisessa asemassa oleva verbin persoonapäätte saattaa äänteellisesti heikentyä tai jäädä kokonaan ääntymättä. Dialektologiassa on kuitenkin esitetty, että tämä sananloppuinen *n*-äänne on vanhastaan paremmin säilynyt pohjoissavolaisissa murteissa kuin eräissä muissa murreryhmissä (Kettunen 1940: kartat 120–124). Näin siis Pohjois-Savon murteissa subjektin ja persoonan yksinkertaisen merkinnän mahdollisuus on selvimmin toteutunut. Tämä voi olla mahdollinen selitys tutkimieni savolaispuhujien taipumukselle

suosia ilmisubjektittomuutta (esim. 3). Sen sijaan etenkin lounaismurteissa ja kaakkois-
murteissa sananloppuisen *n:n* kato on systemaattisinta (Kettunen mp.), ja tutkimistani
murteista juuri niissä subjektipronominin käyttö onkin yleisintä (esim. 4).

- (3) **minä** jo **olin** "kaks 'vuotta monialla "Jussi 'Nissisellä siellä par- / 'siellä "Nis-
silän kylällä ja "sitte '**tulin** tänne "Pikammäelle ja 'siinä **olin** "kaks vuotta ja
sitte "vielä **mä**ni "Nissillään. (LaX Vieremä: 110.)
- (4) sit '**mää meni** sin / 'yhten "talo sink "Kiukkaissin / se ol "Uusitalo ni "**mä oli**
'siäl "vuare. / ja 'sit **mä meni** sinp "Piätälä "**mä oli** 'siäl vuare / 'karjak... 'kar-
jakkon **mää oli** 'sit ja. (LaX Eura: 18.)

Tutkimukseni yhtenä tavoitteena oli löytää murteiden tarkasteluun myös uusia näkö-
kulmia. Siitä syystä olen analysoinut murrekorpuksesta poimimiani yksittäislauseita
myös laajemmassa kontekstissa ja selvittänyt sitä, mitä lauseilla tehdään diskurssissa.
Murrehaastattelu ei tosin ole varsinaisesti vuorovaikutusta siinä mielessä kuin on arki-
nen usean hengen keskustelu, mutta se on omanlaistaan diskurssia, jossa haastateltava
saa puhua pitkästi. Tämä aineiston ominaisuus on antanut hyvät mahdollisuudet mo-
nien kielenpiirteiden tarkasteluun. Tutkimukseni liittyy teoreettisesti käyttöpohjaiseen
ja diskurssifunktionaaliseen tutkimustraditioon. Käyttöpohjaisen teorian mukaan kie-
len rakenteet eivät ole valmiita sääntöjä, jotka ovat olemassa jo ennalta diskurssin ulko-
puolella tai kielenkäyttäjän sisäisessä kieliopissa, vaan kielioppi on luonteeltaan jous-
tava ja kielenkäytön paineessa muovautuva. Tutkimusasetelmani kannalta myös käyttö-
pohjaisen teorian näkemys kielen rakenteen käyttöfrekvenssin vaikutuksista kielioppiin
on olennainen. Kielenkäytössä usein toistuvat muodot ovat kognitiivisesti helpommin
saatavilla kuin harvinaiset, joten puhujan kielellinen kompetenssi ei perustu niinkään
kategorisiin sääntöihin vaan kasautuviin kokemuksiin aiemmista kielenkäyttötilanteista.
Kasautuvat kokemukset toimivat puolestaan perustana uusillekin rakenteille. Teoriaa
voi tulkita niinkin, että kielenkäyttö perustuu enemmän todennäköisyyksiin kuin sään-
töihin, ja tämä probabilistinen ajatus on tutkimukseni keskeisiä lähtökohtia. Subjekti-
pronominin käyttö ei ole kategorinen ilmiö, eikä välttämättä ole intuitiivisesti kovinkaan
helppoa sanoa, mikä ilmiössä on kieliopillista ja mikä epäkieliopillista. Tutkimuskohteeni
kannalta onkin kieliopillisuuden sijaan olennaisempaa tarkastella, mikä kielenkäytössä
on tavallista ja mikä epätavallista. Niinpä subjektin eri ilmaisuavoille ei aina pysty osoit-
tamaan toisensa poissulkevia esiintymisympäristöjä, mutta on mahdollista osoittaa kon-
teksteja, joissa niiden esiintyminen on tilastollisesti tarkastellen todennäköisintä.

Työssäni esitän, että subjektin eri ilmaisuavat käyttäytyvät diskurssissa eri tavoin.
Ilmisubjektillisuus näyttäytyy havaintojeni mukaan usein tunnusmerkittömänä ja neut-
raalina keinona merkitä subjektia, mutta sen sijaan ilmisubjektittomilla lauseilla on
säännöllisesti toistuvia esiintymiskonteksteja ja diskurssitehtäviä. Tarkasteluni osoit-
taa, että subjektipronominin poisjätö on tilastollisesti analysoiden todennäköisintä
konteksteissa, joissa sama tarkoite eli puhuja itse on jatkuvana päätopiikkina myös
edeltävässä lähikontekstissa. Tätä ilmiötä tutkin referentiaalisen etäisyyden avulla (kä-
sitteestä Givón 1983). Referentiaalisella etäisyydellä tarkoitan sitä kontekstuaalista etäi-

syöttä, joka tarkoitteen maininnalla on sen edelliseen mainintaan. Analyysini paljasti, että ilmisubjektittomilla lauseilla tuo etäisyys on enimmäkseen pieni, mikä siis tarkoittaa, että puhuja on viittannut itseensä myös edellisessä lauseessa tai enintään sitä edeltävässä. Ensimmäisen persoonan viittaus näyttää siis tässä suhteessa käyttäytyvän kuten kolmannen persoonan anaforat: toistuvat viittaukset samaan tarkoitteeseen muodostavat referentiaalisia ketjuja, joissa nollamuodolla on usein kytkös aiemmassa kontekstissa esiintyviin tarkoitteisiin.

Referentiaalinen etäisyys on keino mitata tarkoitteen diskurssistatusta, mutta etäisyys itsessään ei vielä selitä ilmaisutavan vaihtelua. Ilmisubjektittomille lauseille on ominaista, että ne sidostuvat edeltävään kontekstiin ja varsinkin edeltävään samaviitteiseen mainintaan. Sidoksisuudella tarkoitan sitä, että ilmisubjektittomilla lauseilla esimerkiksi korjataan, täsmennetään tai täydennetään jotain juuri sanottua muun muassa parentheettisissa rakenteissa, kuten esimerkissä 5, jossa ilman subjektipronominia oleva lause esiintyy toisen lauseen sisällä tarkentamassa juuri edellä sanottua.

- (5) ja "minä oon 'sitte / "karjaa ruvennu 'tuossa "Perälässä **niin "kolomellatoista oon ollut niin** / aevan "yksinäni 'hoetammaaj ja "lypsänyj ja "kaikki 'teheny siellä itej ja /. (LaX Ylikiiminki: 44.)

Havainnollistan ilmisubjektittomien lauseiden kontekstuaalista sidoksisuutta myös esimerkeillä lauseyhdistelmistä eli sellaisista lauseista, joita on kytketty toisiinsa konjunktiolla tai lausumapartikkelilla (esim. 6).

- (6) mää / "kolp päivä olin "töis / 'yhrem "päevä **mää oli** "mankelis ja 'yhrem "päeväm **pesim** "pyykki ja / "yhrem päivä "siivosi ja **'mää sai** 'niist "palka ja. (LaX Eura: 140.)

Puhuja kuvaa esimerkissä työtehtäviään, ja siinä on useita *ja*-sanalla yhdistettyjä lauseita. Tyypillistä on, että yhdistettyjen lauseiden muodostaman kokonaisuuden aluksi subjekti on pronominilla pantu ilmi, mutta jäljempänä usein ei. Tyypillistä on sekin, että ilmisubjektittoman lauseen alussa esiintyvällä *ja*-sanalla kytketyt asiat liittyvät tiiviisti toisiinsa ja muodostavat yhtenäisen merkityskokonaisuuden, joka esimerkissä 6 siis koskee siivoamista ja pyykkäämistä. Subjektipronominin toistamatta jättämisellä puhuja siis osoittaa, että puhutut asiat muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden. Esimerkin lopussa on kuitenkin vielä yksi kytkös, jossa *ja*-sanana on käytetty liittämään puhuttua asiaa edelliseen. Siinä puhuja käyttää ilmisubjektia (*ja 'mää sai 'niist "palka ja*), mikä on keino osoittaa lauseessa esitetyn asian riippumattomuutta suhteessa aiemmin sanottuun; palkan saaminen ei siis enää kuulu samaan asiakokonaisuuteen kuin edeltävässä kontekstissa kuvatut konkreettiset työtehtävät.

Subjektipronominilla ilmaistu kontekstuaalinen riippumattomuus ilmenee erityisen hyvin *että*-lauseissa (esim. 7).

- (7) 'minä sano että 'minä tarviin nää 'huonot voeman ' "syyvessä 'min_en tarvii 'urheilla. (LaX: Rautalampi, 20)

Esimerkissä 7 ilmisubjektillinen *että*-lause seuraa *minä sanoin* -rakennetta, jonka voi määritellä synktaktiseksi hallitsevaksi lauseeksi. Monet vuorovaikutuksen tutkijat (Thompson 2002) ovat kuitenkin esittäneet tämäntyyppisistä lauseyhdistelmistä, että diskurssin kannalta *että*-lauseen sisältö on olennaisempi kuin hallitsevan lauseen. Sen sijaan hallitseva lause on lähinnä fraasimainen rakenne, joka merkitsee sitä seuraavan jakson referaatiksi. *että*-lause ei siis ole sisällöltään alisteinen edeltävälle lauseelle, ja tätä riippumattomuutta ilmentää tulkintani mukaan myös ilmipantu subjekti-pronominini.

Väitötutkimustani voi pitää subjektin piirteiden aineistolähtöisenä kuvauksena, ja kieliopillisen subjektin ominaisuuksista saa sellaisella tarkastelulla esiin piirteitä, joita ei muunlaisella syntaktisella analyysillä saisi. Tulokseni osoittavat, että subjektin kaksinkertainen merkintätapa on suomen vanhoissa murteissakin kaikkein tavallisin, kun taas yksikertainen merkintä on enemmänkin kontekstisidonnainen ja tunnusmerkkinen tapa. Lektion alussa toin esiin ajatuksen, että puheelle tyypillinen runsas subjektipronominin käyttö liittyisi kielenkäyttäjien väitettyyn minäkeskeisyyteen. Tutkimukseni perusteella voi esittää, että subjektipronominin käytössä ei välttämättä ole kyse minäkeskeisyydestä egoistisessa mielessä mutta jonkinlainen kielellinen *minä* ensin -periaate kielenkäyttöä kyllä tuntuu ohjaavan. Se liittyyneen puhekielen yleiseen tendenssiin aloittaa lause kevyellä nominaalisella lauseenjäsenellä. Lisäksi puhuja kuvaa itseensä viitatessaan omia tekojaan, kokemuksiaan tai ajatuksiaan, ja silloin on luontevaa aloittaa lause *minä*-pronominilla. Subjektia on kielioppiteorioissa kuvattu kieliopillisesti ja temaattisesti keskeiseksi lauseenjäsenfunktioiksi, joka on asiantilan kuvauksessa hyvin prominentti verrattuna muihin nominaalisiin lauseenjäseniin. Tästä näkökulmasta käy ymmärrettäväksi, miksi puhekielessä suositaan subjektin kaksinkertaista merkintää juuri yksikön ensimmäisessä persoonassa. Silloin kun puhuja kuvaa asioita omista lähtökohdistaan, pelkkä persoonamuotoinen verbi ilman erillistä, lauseen aloituksena toimivaa subjektijäsentä ei tuo subjektia ja sen tarkoitetta riittävän prominentisti esiin.

Lähteet

Aineistolähteet

LaX = Lauseopin X-arkisto. Turku: Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, Lauseopin arkisto.

Tutkimuslähteet

GIVÓN, TALMY 1983: *Topic continuity in discourse. A quantitative cross-language study*. Amsterdam: John Benjamins.

HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

HELASVUO, MARJA-LIISA 2014: Searching for motivations for grammatical patterns. – *Prag-*

- matics* 24 s. 453–476.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARIMAA, EEMIL 1947: *Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita*. Helsinki: WSOY.
- THOMPSON, SANDRA A. 2002: "Object complements" and conversation. Towards a realistic account. – *Studies in Language* 26 s. 125–164.

Milja Väänänen: *Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Tutkimus suomen vanhoista murteista*. Turku: Turun yliopisto 2016. Annales Universitatis Turkuensis C 430. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6664-6>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@utu.fi